

Achton Friis, Forårsrejsen 1922, Hjelm

Hjelm

C.W. Eckersberg (1783–1853): Søstykke med øen Hjelm og den jyske kyst, (1827-1845).

Dønningen fra gårdsdagens nordvestkuling brydes med søgangen for en sydvestlig brise, som fylder "Rylens"s sejl. Luften er grå og giver vandet en dyb, dødblå farve. Vi mærker, at havet herude har en anden og alvorligere rytme end småfarvandene, vi hidtil har besejlet. Båden ruller og giver sig, men i runde, tunge bevægelser. Det er som at hvile på et sovende, vældigt dyrs dybt åndende bryst.

Træerne er for længst forsvunden bag Kyholms skanser, og en for en synker småøerne dernede i havet; kun Nordsamsø's banker står endnu høje og mægtige i sydvest. Men forude løfter en ø sin tunge og trætte krop højere og højere over kimmingen. Barsk som en klippe ligger den ensom derude. Det er, som om Ellemandsbjergtet har født en monstrum af en unge og i den sidste ve skudt den fra sig ud i havet. Det er Djurslands kalv. Med sin mørke, hårde ryg løftet over vandene lover den fremmede, som kommer udefra, hvad Mols bjerge vil holde.

Det er øen Hjelm.

Aldrig før havde jeg været den nær. Men ofte har jeg skuet imod den fra min barndomskyst derinde på Djursland. Fra denne stærke, havomsuste halvø, Jyllands yderste huk mod øst ud i Kattegat, har den sindige befolkning århundrede igennem stirret ud mod den besynderlige ø, som med sin mystik og sine sagn satte dens tunge fantasi i svingninger. Lige fra de dage, da deres mægtige landsmand flyede fra Møllerup og blev en fredløs hævner og ransmand, har øens klingende navn været knyttet til hans. Mon der lever den bonde af gammel, djurslandsk slægt, hvis hjerte ikke den dag i dag banker i takt med hans forfædres, når ordene fra den gamle pragtfulde folkeviser falder ham ind, hvis rytme er som den tunge brænding mod hans kyst, som skibsstævnens dunk mod søens grå dynger...?

Achton Friis, Forårsrejsen 1922, Hjel̄m

Marsti drog seg till Hiellem.
Och saa thog hand thett ind;
Thett well ieg for sandingenn sige:
Ther – for blegned mangan kiennnd.

Saa snartt tha bleff thett husz op - satt
Och thett war y-saa bratt;
Thett will ieg for sandyngen sige:
Thett war y thuo dage och natt.

Saa loud thi giøre thett husz paa Hielem,
Saa loud thi thett giøre saa fast:
Thj skøtter huerken om lod eller krud,
Icke heller om stercke kast.

Bunden gaar paa markenn,
Och der saar hand sytt kornn:
"Hielp oss Gud-fader y Hiemerrig!
Haffuer Hielem nu fatt horn!"

Marsti hand lader op-biuge Hiellem,
Hand setter der mur och thindde:
Kongen drog der – for med ald sin magt,
Hannom kund slett ingen vd-wiende.
Myn edelig herre, hin unge her Marsty!

Digets ord går for marsken mod kongen! Thi "Marstig" er i digtet en fuldgod jyde, og han stod bestandig som helten for dette fastlandsfolk, der havde så svært ved at komme på hat med vore øbokonger. Der er jubel i de to linjer, som viser kongens afmagt over for borgen. Det var jo ikke Erik Klipping alene, som i et uheldigt valgt øjeblik begav sig for langt op på fastlandet og stomlede der. Kongernes triumftog gennem Jylland er en mere moderne opfindelse; det er ikke så længe siden, at halvøen blev et godt turistland for kronede hoveder; og dets beboere loyale danskere. Der er en lang og træls vej gennem historien fra Finderup Lade til Marselisborg.

Til sydspidsen af den godt 5 km herfra liggende halvø, det gamle Hasnæs, har sagnet knyttet et andet navn fra Erik Klippings tid. Det er der, hvor Ransbæk forhen gled ud i stranden som afløb for den for længst udtørrede Vestensø, og hvor voldstedet Rane Ladegård endnu tydeligt vises. Her boede, siges der, Rane Jonsen, marsken hjælper og fælle. Voldstedet er en firesidet regelmæssig borgbanke, der endnu hæver sig fire – fem meter over de udtørrede grave.

"Hiælm" er øens ældgamle navn, således finder vi det på ølisten i Jordebogen. De senere former Hialm, Hyelm eller Hyalm er kun forskellige stavemåder for det samme ord. Resen fortæller, at "denne Ø kaldes Grote-Hielm til Forskiel fra andre, mindre Øer, som ligger nærmere til Skagen." Der kan hermed kun menes Hirseholmene, som man skulle synes det vanskeligt at forveksle den med. Sagnet fortæller, at her engang i

Achton Friis, Forårsrejsen 1922, Hjelm

forrige tider skal have ligget et slot, som kong Jarmerik byggede, og hvor han blev slået og dræbt - sandsynligvis et minde om venderkrigene.

Huitfeldt har følgende beskrivelse af øen: "Denne Insul er kun en liden Plads, men fast af Naturen, beqvem for alle dem, som løbe igiennem Beltet til Norge, thi der er en god Havn og ferskt Vand paa, ligger ogsaa høit, at Folket deraf kan gjøre et stort Værn. Nu hører Hielm til Grevskabet Skeel, Og Greven holder derpaa om Sommeren et anseeligt Stutterie. Paa Øen er ingen anden Bygning end et teglhængt Huus, hvori bor et Par Ægtefolk, som skal opagte Creaturerne og Græsningen."

Men "havn" menes her naturligvis kun ankerplads; men hvor kan en sådan have været? Øen er for lille til at yde læ, og under storme gør den vældige løbesø opholdet under dens kyst bestandig farligt. Men hvor har da Marsk Stig og hans tilhængere haft deres skibe liggende i de år, øen var i deres hænder?

Sandsynligheden taler for, at det har været i bugten bag Hasnæs, nær Rane Jonsens gård. Ved Elsegårde har jo øen den dag i dag sin nærmeste forbindelse med fastlandet.

Medens hovedmanden for det store langvarige drama, som begynder med Erik Klippings drab, den mægtige marsk, som en tåget og mørk sagaskikkelse rider ind i vor middelalders historie kun en gang viser sig i fuld belysning, i skæret fra den brændende Finderup Lade, så er hans og de fredløses mægtigste bundsforsvandt her i landet, ærkebispens Jens Grand, en kraftig belyst og indgående historisk behandlet forgrundsfigur. Uden al tvivl har denne mærkelige mand ved en enkelt lejlighed gæstet den lille ø Hjelm.

Denne geniale prælat, som greb så dybt ind i hele Nordens historie, var en nær frænde af de fornemste af kongemorderne, og han støttede dem af al magt og med alle midler i deres kamp sammen med Norges konge Erik Magnussøn mod Erik Menved. Det er sandsynligt, at Jens Grand her handlede af storpolitiske grunde, at han var fremsynet nok til at forudse de ulykker, som kunne følge af, at Jylland var delt mellem to linjer, og at han hellere ønskede den danske krone på Erik Magnussøns hoved.

Tegnin 131

Da grev Jacob af Halland, Marsk Stig og ni andre fornemme danske adelsmænd på danehoffet i Nyborg 1287 – året efter kong Eriks drab – var dømt skyldige i dette og erklæret fredløse, tog de deres tilflugt til Norge og fik her overladt Kongshelle Slot ved Tønsberg, hvorfra de på få timer kunne være inden for Danmarks grænser. De gør herfra bestandige hærgningstogter, således sammen med den norske konge til Ålborg, til Langeland, som hærges og brandskattes, til Svendborg, som afbrændes, til øerne Agersø og Omø og endelig til Odsherred, hvor de brænder Nykøbing og Holbæk - alt sammen i året 1290. Samme år sætter de fredløse sig fast på Hunehals og på Hjelm. Det er bispen, som skænker grev Jacob den grund i det nordlige Halland, hvor borgen bygges samtidig med, at marsken befæster Hjelm. Borgerne nævnes sammen i et samtidigt dokument, og heri meddeles, at Hjelmets borg blev bygget og befæstet af de fredløse i 1290.

Da Jens Grand på kongens vegne var i Jylland for at dagtinge med de misfornøjede jyder, havde han på tilbagevejen hemmelige sammenkomster med Marsk Stig og de øvrige fredløse, der siden fulgte ham i hele tre døgn, lige til Middelfart. Det tør vist anses for givet, at disse sammenkomster har fundet sted på Hjelm; der er ganske vist en mulighed for, at det kan have været på Djursland, hvor Rane Jonsen havde sin borg ved Elsegårde, men det er mindre sandsynligt. Til sammenkomster af den art egner den lille ø sig bedre end fastlandet. Denne antagelse støtter P. A. Munk i Ann. f. Nord. Oldkyndighed, når han siger: "Thi dette kan

Achton Friis, Forårsrejsen 1922, Hjel m

have været medens Marsk Stig havde sit Tilhold paa Hjelm, altsaa efter 1290 og tillige før 1293, da Marsken døde."

Tegning 132

Forsigtighed var aldrig den drevne bisps sag, skønt han længe med held har kappen på begge skuldre. På sjællandsfarernes ting ved Ingelund sagde han offentlig, at ingen kunne undre sig over, at kong Erik var blevet dræbt. Og en anden gang, at det var skade, at Erik Klipping ikke var blevet slået ihjel for tolv eller seksten år siden, da der i så fald ingen afkom ville have været efter ham!

Efter sin fængsling i 1294, året efter marskens død, kom han på sin flugt til Rom over Brügge, hvor han i en forsamling bl.a. ytrede, at det var ham "det samme, hvem der var konge i Danmark, enten hertug Valdemar eller en jøde, en saracen eller en hedning eller selve fanden, når det bare ikke var kong Erik eller hans broder!"

Efter marskens død og bispens fængsling var de fredløses magt lammet. Norge, som mistede deres støtte, gjorde ikke flere anslag mod Danmark. Men da Erik Menved samme år, 1294, gjorde et togt til Vendsyssel for at straffe indbyggerne, fordi de have gjort fælles sag med de fredløse, gjorde han ved samme lejlighed et forgæves anfald på Hjelm. Der findes i historien en dunkel hentydning til dette mislykkede angreb, som også folkevisen nævner. Der har da endnu været krummer i de fredløses flok, selv uden deres fornemste fører!

Året efter blev dog mange af dem fanget i Jylland, ført til Ribe og henrettet. Men først i 1306 eller 1307 indtog Erik Menved borgen på Hjelm og rev den ned til grunden - efter den kun havde stået i seksten år.

Trods de pinsler, Jens Grand havde været udsat for på Søborg Slot, lykkedes det ham ikke at gå i graven med martyrglorien om hovedet. Ved sin død i Avignon i 1327 var han i besiddelse af et mægtigt, videnskabeligt bibliotek, der talte selve paven mellem sine ivrigste læsere. Og samtidig efterlod han sig en kontant formue, som i nutidspenge ville udgøre en sum på henimod en halv million kroner.

Efter borgens indtagelse kom øen under kronen og havde side i flere hundrede år ingen faste beboere. I 1524 gav kongen borgmesteren i Æbeltoft, Mourids Pedersen, befalingsbrev på øen og "paa de Øg, som derpaa ere." Og i samme brev siges er, at fiskerne ikke må ligge og fiske her, da de forhugge skov og krat, som øgene skulle have skjul af. Der har altså endnu dengang været skov på øen. 1631 fik Frands Rantzau til Rantzausholm øen, "hvorpaa kan fødes mindst 18 hopper." Senere kom den under Gammel Estrup, hvor den endnu er. Endnu så sent som 1808 omtales den som ubeboet. Men i det nittende århundredes første halvdel bortforpagtedes den, og der byggedes en forpagtergård.

Fyret opførtes 1855, efter at staten havde købt 9 tdr. land af øen. En berømt mand har været fyrmester i adskillige år, den for længst afdøde Carl Petersen, der i 1857 som tolk deltog i Mac Clintoes eftersøgelsesekspedition efter den forulykkede Franklin - Ekspedition (1845 Britisk ekspedition som forsøgte sig med Nordvest passagen) og var med til at finde dens omkomne deltagere og konstatere dens sørgelige skæbne.

Fra krattet lyder solsortens sang os i møde, da vi ror vor båd ind på forstranden under vestsidens høje klinter. Midt på en ganske smal, sandet sti, som fører op ad den stejle skrænt, sidder en lille pige, brun som

Achton Friis, Forårsrejsen 1922, Hjelms

bronze og så stille som en buddhafigur med benene trukket op under sig. Hun ligner stedets lille guddom, som hun sidder der og skinner i solen, ubevægelig og tavs. Hun ser ud, som om selve solen har avlet hende med klinten, som om hun fuldt færdig og gyldenbrun er krøbet ud af bakkens side ligesom de vilde blomster, der står i klynger om hende.

"Hvad hedder du?" sa'e jeg.

"Ellen Margrethe fem år!" sa'e hun.

Jeg klappede hende på hovedet og gik videre. Hun havde talt mit barndomssprog, det bløde djurslandske mål.

Siden fik jeg at vide, at hun er datter af forpagteren og har tre søskende. Familien er fra Fjellerupegnen og har boet her i tolv år, alle børnene er født på den lille ø og har næppe set stort andet af verden. Foruden fyrets besætning, fyrmester, assistent og fyrpasser, er forpagterfamilien øens eneste beboere, tilsammen en snes mennesker. Gården har 24 og fyret 8 tdr. ld. under plov, alt sammen dårlig jord, enten for fed eller alt for sandet. Men forpagteren har en god ekstraintægt af mågerne, idet han i æglægningstiden årligt indsamler ca. 600 snese æg, som han afsætter på fastlandet. Skønt mågerne i år først begyndte at ruge omkring den 1. maj, er det nævnte antal blevet samlet på godt tre uger.

Den nye forpagtergård er bygget 1915 og ligger under "Kastelsbakken". Nord for den findes i en dyb kløft ved vestsiden resterne af den nu næsten helt nedbrudte gamle forpagterbolig.

Det er først når man er ganske nær ved øen, at man opdager det udstrakte flade forland, som omgiver den til alle sider. Bredest er dette på sydvestenden hvor det strækker sig langt ud i havet og ender i Vesthage Rev. På afstand ser det ud, som om øen står med sine bratte og høje klinter lige ned i havet, og det er denne sammentrængte, kuplede form, som har givet den navn. I virkeligheden har den form som en stormhat med bred skygge og med nakken vendt mod sydvest. Dens størrelse er 112,8 tdr. ld., men deraf er højlandet næppe mere en 40, og det er af en eneste mægtig, sammenhængende banke, der bølger op og ned, og hvis materiale er moræneler, morænesand og -grus. Den løfter sig på et enkelt sted til en højde af ikke mindre end 41 meter.

Forlandet på sydvestsiden, hvis størrelse jeg vil anslå til mindst 50 tdr. ld. er besynderligt ved, at det består af lutter strandvolde, som er dannet til forskellige tider og inderst følger klinternes yderlinjer, ligger gruppevis bag hinanden og yderst skærer hinanden i alle mulige retninger. I øvrigt findes der strandvolde synlige hele vejen rundt langs yderkysten; en undtagelse danner nordvestkysten, hvor voldene skjules af en regulær klitdannelse af flyvesand, hist og her beplantet med hjelme.

Vor første vandrig gjaldt øens tre gamle voldsteder. De ligger alle på den bakkekam, der begrænser højlandet mod det vide forland i syd: Skåddebakken mod øst, Kastelsbakken mod vest, og i midten det navnløse voldsted, hvor marsken byggede sin borg. Siden fyret i 1855 blev bygget på dette sted, har det fået navnet Fyrbakken.

Skåddebakken som er det ældste, er et ganske lille vildsted fra oldtidens slutning eller middelalderens begyndelse, og dets begyndelse og dets bebyggelse kan kun have bestået af et tårn, mere har der ikke været plads til på den snævre platform, der ligger øverst på den lille, naturlige bakketop, omgivet af

Achton Friis, Forårsrejsen 1922, Hjelms

småkløfter, der engang som tørre grave har skærmet stedet. Tæt tjørnekrat gror omkring det og kvægets stier snor sig i bølgende linjer om dets bratte sider. Ingen murrester er fundet på stedet, men ved gravning har man dybt i jorden fundet en bjælke. Var dette den sidste rest af "Jarmeriks Borg", som sagnet nævner?

HJELM. Skådebakken, øens ældste voldsted, set fra nordøst. (136)

Kastelsbakkens voldsted skylder en senere tid sin oprindelse og er langt anseligere. Over de næsten helt udslettede spor af en grav hæver voldstedet sig til en højde af godt 8 meter og har en udtrækning af 34 x 70 meter. Også dette er en naturlig bakkeknode. I dens nærhed er fundet en mængde små runde og firkantede bronzeplader, rimeligvis falske mønter, som Marsk Stig har præget her. Det er da muligt, at borgen har stået lige til marsken i 1290 opførte den nye borg på den midterste banke, måske delvis af materialet fra denne. I øvrigt er intet sagn eller navn knyttet til denne plet, ingen ved, hvem borgens beboere har været.

På vej fra Kastelsbakken over mod Fyrbakken fik jeg pludselig øje på noget hvidt, som stak op af pløjemarken. Det var en stor dyreknoGLE, hvor et plovjern havde rispnet en skure. Da vi tog den op, så vi, at det var en lårknoGLE af en okse, og at den var oversavet; de ru strøg af savtænderne sås endnu tydeligt som striber i benet. Vi gik videre og fandt i hundredvis af lignende ben, næsten alle sammen store okseknoGLER, som tæt dækkede en rundkreds af jordsmonnet på omtrent 25m i diameter. De var alle gennemsavet på samme omhyggelige måde, aldrig brudt.

I næste øjeblik ved vi, hvad det er. Vi befinder os på stedet, hvor den kule har ligget, som de gamle borges beboere brugte til henkastning af affaldet fra deres måltider!

Jeg holder den tunge, glatte knogle i hånden. Hvor benet dog endnu er hårdt og blankt, uden en lyde! Jeg ser den endnu skarpe rand af savens sår gennem knoglen, friskt, som om det var fra i går. Jeg lader fingeren løbe rundt langs randen og trykker til - trykker jeg endnu lidt stærkere, vil den skære mig! Og jeg borer fingeren ind i det dybe hul i knoglen; da den har været derinde lidt, føler jeg en varme, lidt fugtig og lunken, omtrent som om marven endnu sad deri...

Achton Friis, Forårsrejsen 1922, Hjelmsø

Det er over seks århundreder siden at marsken og hans åd marven af disse ben; og endnu ligger de her og ser ud, som om det var sket i fjor. Længere er jeg ikke borte fra middelalderen! Her ligger en dyreknoGLE i min hånd, den har endnu ikke fået tid til at forvitte - og alt, hvad den ved, er kun dunkle sagn! Der vælder en underlig følelse op i mig. Jeg stod, før jeg nåede hertil, på mange steder, hvor verdenshistorien er blevet til - Palatinerhøjen og Katakomberne, Forum Romanum og Capitolium. Og jeg har stået betaget og grebet ved Napoleons grav. Alle disse steder følte jeg andagt. Men her var det mere, det var en følelse af dyb lykke. Det var, som om den lange tid var udslettet, og jeg var mit eget fædrelands historie nær.

Jeg lod knoglen falde tilbage på jorden igen – den skal ikke med hjem og vises frem som relikvie, den skal blive på sit sted.

Da vi herfra vender blikket mod det sted, hvor marsken byggede sin borg, rives vi ud af alle vore illusioner. Thi der, hvor borgen lå, som husede marsken og hans mænd, hvor Hjelmsø rejste sine horn mod himlen, så alt landet skjælve, der, hvor den sidste rest af de fredløse til sidst værgede sig mod kongsmændenes anfald og Hjelmsø endelig lagde sine horn i støvet – der breder sig nu det moderne fyr over de gamle volde med alle dets hæslige funktionærboliger. Hvad Erik Menved ikke nåede, har fyrets bygmester været karl for, at tilgrise stedet og skjule dets sidste rester.

Det er den samme mangel på pietet for historiske steder, der åbenbarer sig, når vi finder Vesborg fyr på Samsø anbragt på den gamle Visborg Slotsbanke, eller Sprogø fyr på øens ærværdige voldsted med dets ruin.

Vi står på det store, lave forland, som med dets bølgende strandvolde breder sig ned for klinterne med de tre voldsteder. Hele det vide areal er tæt dækket med blomstrende engelskræs, og det ligger om os som et 50 tdr. land stort, rødt tæppe. Bunden består af rullesten og groft morænegrus, som flere steder danner bare pletter midt i det uhyre væld af blomster. Hist og her på den røde flade gror nogle ganske lave, tueagtige buske af små, forblæste tjorne, tætte og hårde at se til og uden en eneste, fremspringende kvist. De ligner store, mørkegrønne skamler og ser så besynderlige ud, at vi på afstand ikke anede, hvad det var for en plante. Overalt er der i eller ved disse tuer en eller flere mågere. Og omkring dem, med omtrent en meters mellemrum, rager overalt på marken hoveder og halse af de rugende stormmåger op over det røde tæppe. De ligner hvide lys, der er plantet i jordsmonnet. – Hvid- og sortbrogede ungkreaturer græsser rundt om på fladen; det er den gamle, jyske race, der ser så herlig ud i dette landskab.

Achton Friis, Forårsrejsen 1922, HjelM

HJELM. Til venstre Kastelsbakken, til højre Fyrbakken bag sydvestlandets strandvoldsdannelser med blomstrende engelskræs og rugende måger. (138)

Luften over hele strandengen er fyldt af en besynderlig stram og lunken lugt; det er de rugende mågers uddunstninger.

Øen i dens helhed danner et af de mærkeligste og skønneste og trods dens lidenhed mest afvekslende landskaber vi endnu har mødt. Dette skyldes i høj grad dens klinter, der snart som på sydkysten står nøgne og i et jævnt, brat fald går ned mod forlandet, kun med den lille *Arum maculatum* som minde om den gamle skov, er tidligere har dække dem, snart som på vestkysten er forrevne og med vilde dybe klæfter og styrtninger, bevoksede med slåen, tjørn, roser og vrietorn i lave, uregelmæssige og forblæste grupper, snart som på østsiden har roligere, brede former, hvor buskene i læet er blevet træagtige og frodige, og hvor endog enkelte store aske er groet op i klintens læ. Her ser vi fra stranden de vilde kaniner smutte mellem buskene deroppe, og fra krattet hører vi solsortens sang smmaen med bastard-nattergalens og torsangerens toner. Jordsvale, bysvaler og forstuesvaler kommer svingende ned fra klinterne og kredser over vore fodspor i græsset. Stære ser vi i mængder og enkelte bomlærker – og højt ober bakkerne inde på øens midte en svævende tårnfalk.

Det eneste, vi ikke finder her, er idyllen! Jeg må atter tænke på de fynske småøer – og jeg føler straks, som så ofte på Samsø, at vi her står over for en helt anden natur, mere alvorlig, storslået og barsk. Her har istidens bræer huseret ligesom på det nære Mols. Øen er jysk – den er godt nok i familien med Syddjurslands åbne enge, deres mørke og vilde bakkeland.

Da jeg under min vandring rundt langs stranden drejede omkring nordpynten, som mærkeligt nok hedder "Østhage", og herfra så ned langs øens nordvestside, fik det landskab, som her pludselig tonede frem, mig uvilkårlig til at standse. Med forundring så jeg, at jeg her befandt mig i et lille, veritabelt klitlandskab, hvor flyvesandet af stormene er formet i bølge bag bølge, der strækker sig helt ind under de høje klinter ved indlandet. Og herfra, op over de mægtige, forrevne banker slyngede og krummede sig gennem buskenes vildnis en vej, der snart blev borte, snart atter skinnede frem med sin lysende linje bag om tjørn og

Achton Friis, Forårsrejsen 1922, Hjelms

nedstyrtede klintblokke. Højt oppe blinkede små kildevæld ud fra bakkernes mørke sider, hvor får gik og græssede i styrtingerne.

Og hernede på stranden, hvor mågerne i hundredvis ligger og ruger i tangens brune dyner, her hører jeg gennem vindens piben i hjelmens stride tuer toner af fuglesang oppe højderne – gulbugens rappe smæld blandet med iriskens fløjten – og så den stilfærdige, dryppende lyd af en lille bitte bæk dybt inde fra en af de mørke kløfter.

Intet spor af menneskers virke nogetsteds, undtagen måske hjelmen, som sparsomt gror over klittens sand. Dette er et urlandskab, sådan så her ud, da marsken og hans mænd tog land på stedet.

Nordvestkystens mægtige vilde bakkeland. I forgrunden klitdannelser

Den nordvesten, som her har blæst siden vor ankomst til øen, er blevet til storm. Hele første pinsedag ligger vi vejrfast ved kysten i stedet for efter bestemmelsen at gå videre til Tunø. Og ds fyrmester Niels har varskoet os ved at fortælle, at det er "vindstyrke 10", bliver vi liggende til trods for, at skipper siger, at vi godt kan ta' tønnen.

Det er umuligt at finde ordentlig læ for stormen under øen. Kun for nordøstlig vind kan man finde en beskeden nødhavn nord for Vesthage Rev. Men skønt vi tager stormen på den bedst mulige plads på sydøstsiden kommer løbesøen rundt om øen fra begge sider og laver en vældig, uregelmæssig dønning, som vi må tage på siden, da den kommer på tværs af vindretningen. Mastetoppen skriver cirkelbuer på halvfems grader, alt ramler ned på dørken i kahyt og forlukaf.

Da vi tre mand, siddende med benene spændt imod den modsatte køjebænk, gjorde forsøg på at spise til aften, var det ikke så lige en sag at få maden anbragt på det rigtige sted i ansigtet. Just som vi var ved at

Achton Friis, Forårsrejsen 1922, Hjelms

komme godt i gang, slog Johannes Larsen en næve i bordet og sagde: "Nu har jeg f. g. m. ikke været søsyg siden 1887!" Og så skrævede han hen til trappen og gik op på dækket. Da han havde fået sig anbragt på skylightet og stivet sig af med benene, råbte han ned gennem lemme:

"Må jeg så få noget mad og et glas brænd´vin herop!"

Han sagde senere, at det var synet af rullepølsen, som havde gjort ham svag. Den var på eget initiativ og på en underlig ublufærdig måde kommet vandrende hen ad bordet og havde lagt sig til rette foran ham...

Selv spiste jeg "mit langen Zänen", og rulningen gav mig hen på aftenen en afskyelig hovedpine. Jeg bevæbnede mig med et pulver, roede i land og sov hos en gæstfri fyrmesterfamilie, hvor jeg i en seng, som jeg efterhånden syntes stod nogenlunde stille, sov bort fra al jammer; og her efterlod jeg min hovedpine, da jeg næste morgen klokken seks gik om bord. Der traf jeg de to vikinger. Johannes Larsen påstod, at han havde tilbragt størstedelen af natten med at falde ned på dørken og kravle op igen.

Efter for slingeragens skyld at have lagt vor mast ned, så "Rylen" kom til at ligne en hare, der stikker af med ørene lagt fladt hen ad ryggen, startede vi straks for at gå til Tunø. En vældig søtog imod os, da vi nåede ud for Hjelms sydkyst, men vinden, som vi gik lige imod, var flovet betydeligt, og "Rylen" er et fortrinligt fartøj i søgang. Den går let og behændigt hen over alting, den kæmmer søerne og skiller dem i midten, så skummet kastet fint til siderne. Det blev en frisk sejls; men vi har nu slingret, og rullet ustandselt i tre døgn, og vi glæder os til at komme i havn og ligge vandret i et par dage.

Ved indsejlingen til øen passerede vi tæt forbi Østre Røn uden for det lange rev. Det lille fyr yderst på røn'en ser storartet ud, det ligner på nogen afstand fuldstændig et krucifiks, som står plantet her midt i bølgerne. En enkelt sælhund svansede under vor forbifart hele tiden rundt i vandet nær fyret; vi forstyrrede den åbenbart i at kravle i land på røn'en.

Achton Friis, Forårsrejsten 1922, Hjelm

SØREN RYGE PETERSEN

Et par gange eller fem om året ser vi i fjernsynet og læser i aviserne, at arkæologerne har fundet noget enestående. En guldskat, et fantastisk sværd, spor efter en bebyggelse, som man aldrig har kendt før. Det er godt stof. Det er altid enestående. Arkæologerne er i den syvende himmel, men mindst halvdelen af befolkningen synes også, at den slags er spændende. Når fortiden glimter stort, bliver vi alle sammen lidt større.

Øen Hjelm ud for Djursland er meget lille, men alligevel kendt af mange, fordi den ligger tæt på Molsliniens sejlroute. Den er privatejet, der ligger et par tomme huse og et lige så tomt fyrtårn - resten er måger og hvidtjørn samt en million blomstrende kørvel i maj-juni. Hjelm er et lillebitte stykke naturparadis i højeste rangklasse.

Og så er den meget, meget mere, for det var på Hjelm, det skete: Ifølge mange og pålidelige historiske kilder og endnu flere upålidelige var det på denne lille ø, at selveste Marsk Stig (kongens 'krigsminister') byggede borg i det Herrens år 1290.

Han var den hovedmistænkte for mordet på Kong Erik Klipping i Finderup Lade en novembernat i 1286. Pinsedag året efter blev han sammen med en håndfuld andre høje herrer dømt fredløs på Danehoffet i Nyborg, hvilket betød at 'de omgående måtte forlade land og gods og være lovligt bytte for enhver, hvis de viste sig i Danmark. Kongemord var en alvorlig sag.'

De fredløse fandt husly hos den norske konge, Erik Præstehader. Forholdet mellem Danmark og Norge er på det tidspunkt dybt kompliceret, men afgørende bliver det, at Erik Præstehader ønsker at svække Danmark, og i den forbindelse var Marsk Stig en nyttig person, for han var god til at føre krig! Han fik lov til at hærge Danmark!

Men han nøjedes ikke med at tage på røvertogter fra Norge og tilbage igen. Han gjorde det usandsynligt frække, at han i 1290 gik i land på øen Hjelm i hjertet af Danmark og befæstede den - gjorde den til sin egen. Marsk Stig byggede borg på Hjelm. I moderne krigsterminologi ville man kalde den slags et brohoved. Nu skulle danskerne ha' på tryn.

Og han var raffineret. Han nøjedes ikke med traditionelt røveri, han ville ramme den danske konge og hans rige i et af alle tiders mest ømme punkter: økonomien! Den skulle undergraves, og det gør man mest effektivt ved at så tvivl om kronens mønt og værdi. Marsk Stig etablerede derfor et veritabelt falskmønter-værksted på Hjelm!

Og så døde han i øvrigt tre år efter, et halvt hundrede år gammel. Efter sigende skete det på Hjelm, men ingen ved hvordan, og ingen ved, hvor han blev begravet. Tolv år senere, i 1305 gik den danske konge Erik Menved til angreb på Hjelm og brændte Marsk Stigs borg ned til grunden.

Sådan fortæller historien og folkeviserne, og det er - efter danske forhold - en ganske usædvanlig historie, som har optaget høj og lav lige siden. Historikere har diskuteret dens sandhedsværdi igen og igen.

Men nu endelig, næsten 700 år efter, er der blevet syn for sagn. Arkæologerne har gravet på Hjelm. Arkæologerne har fundet ting og sager på Hjelm. De har målt og registreret, tænkt og diskuteret, drømt og rekonstrueret - gjort alt, hvad moderne arkæologi formår. Og til overflod har de udgivet en bog om det hele. En stor og prægtig bog på 350 sider, der beskriver den lille ø's historie, mere minutiøst end formentlig nogen anden dansk ø er blevet det. De 15 år med Marsk Stig og de fredløse fylder naturligvis det meste, men alt andet er også med: Øens geologi og topografi. Hjelm i forhistorisk tid. Hjelm i nyere tid.

Det har længe været en drøm for arkæologer at få lov til at grave på Hjelm, men det har været næsten umuligt. De private ejere skal give tilladelse. Eftersom øens voldsteder er fredet, skal Skov- og Naturstyrelsen også sige ja. Desuden er det sin sag at foretage et større gravearbejde på en afsides- liggende ø uden havn og cafeteria. Det koster mange, mange penge!

Men alt faldt på plads. Med A.P. Møller Fonden i spidsen blev der stillet så mange midler til rådighed, at man i somrene 1999 og 2000 kunne foretage udgravninger i sammenlagt 10 uger.

25 personer, både professionelle og amatører var involveret. Man boede under primitive forhold i den gamle fyrmesterbolig. Man fejrede Sanktkhans i øsende regnvejre. Man lavede selv strøm og hentede selv vand. Dronningen kom forbi. Og Danmarks Radios tv fik lov til at følge det hele på nærmeste hold med undertegnede

Achton Friis, Forårsrejsen 1922, Hjelm

som tilrettelægger.

Man bedes derfor forstå og tilgive mig min uforbeholdne begejstring over nu - tre år senere - endelig at kunne læse en sammenhængende beretning om alle de til dels ubegribelige detaljer, der blev gravet frem i dagens lys hin sommer.

For dette er arkæologi på højt plan! Man graver og graver efter en nøje fastlagt plan, og der sker ikke en dyt. Ingen guldskat, ingen skeletter, ingen sværd, ingen grundfæstede mure. Bare en masse små metalstumper, som detektoren fandt frem til med usvigelig sikkerhed. Og en anden metalstump, som vakte euforisk jubel, fordi den var et stempel - selve beviset på, at man har præget (falske) mønter på Hjelm. Et bjerg af brune knogler.

Og desuden alle disse udgravninger på voldstederne, hvor man graver en og to og tre meter ned og aflæser jordlagenes vidnesbyrd: Her har man flyttet jord - her har man fjernet jord - her har mennesker levet og smidt affald - og her, lige her har der været en voldsom ildebrand! Det er ganske utroligt, hvad arkæologer kan få ud af at analysere en såkaldt jordprofil.

Og det er lige så utroligt, at man på grundlag af en bunke 700 år gamle knogler helt præcist kan sige, hvad de fredløse på Hjelm spiste. At det mest var får og svin og kvæg og fisk, hvilket ikke kan undre, men at der også blev importeret dådyr fra fastlandet, nok især når Marsk Stig og hans kumpaner var hjemme. Selv en ørn har man fundet knogler af. Den er nu nok ikke blevet spist, men nedlagt, fordi dens fjer var noget af det bedste, når der skulle monteres styrefjer på pilene.

Men det vigtigste er, at man fandt borgen. Langt nede dukkede der stolpehuller og stenlægninger og plankestumper op. Tilsyneladende et tilfældigt virvar af alting og ingenting, men tilstrækkeligt til endnu en omgang jubel: Vi har fundet det! Vi kan bevise det! For 700 år siden blev der bygget borg på Hjelm.

Og her er det, at det foreliggende bogværk får sin store betydning. De mange ugers udgravninger på Hjelm kan ikke dokumenteres over for offentligheden ved en udstilling, for der er ikke noget særligt at vise frem. Det er jordprofiler og analyser og fotografier og opmålinger. Det er næsten usynlige spor af en flok menneskers gøren og laden. Det er nogle mørke aftegninger i jorden og nogle forkullede rester af et eller andet.

Den slags kan ikke tages med hjem og udstilles. Men det kan dokumenteres og analyseres. Hvis man derefter har tid og råd, kan det hele skrives og fortælles på en sådan måde, at menigmand har en chance for at forstå. Ikke på internet og cd-rom, men i en god, gedigen bog, trykt på godt papir og med masser af billeder.

Man fik tid og man fik råd. Pauline Asingh og Nils Engberg, der stod i spidsen for udgravningerne, har redigeret værket, hvor alle eksperterne inden for hver deres felt får ordet. Det er mange ord om minutiøse detaljer, for arkæologer bryder sig ikke om gætterier; men det er først og fremmest en fascinerende og velskrevet beretning om, at myten om Marsk Stig og de fredløse på Hjelm har hold i en virkelighed. I en sådan grad, at man også har ladet tegneren vise os, hvordan det så ud på den lille ø for 700 år siden. Den slags gør man ikke for sjovs og publikums skyld, men fordi man tror på det.